

XALQ CHOLG‘U ORKESTRRLARI SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHINING TARIXIY BOSQICHLARI

Amonova Munisa Shavkat qizi

Termiz Davlat Pedagogika Instituti

Musiqqa ta’lim va san’at mutaxassisligi

1-bosqich magistranti

Ilmiy rahbar: X.Sh.Raxmatullayev

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbekistonda xalq cholg‘u orkestrlarining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari qisqacha tahlil qilinadi. unda dastlabki ansambllar faoliyati, sovet davrida orkestr san’atining professionallashuvi hamda mustaqillik yillaridagi yangilanish jarayonlari yoritilgan. shuningdek, cholg‘u tarkibining takomillashuvi, milliy va zamonaviy ijro uslublarning uyg‘unlashuvi hamda xalqaro madaniy aloqalardagi o‘rni ko‘rib chiqiladi. natijalar xalq cholg‘u orkestrlarining milliy musiqa madaniyatini rivojlantirishdagi ahamiyatini ko‘rsatadi.

Kalit so‘z: xalq cholg‘u orkestri, milliy musiqa, orkestr ijrochiligi, an’anaviy cholg‘ular, professional musiqa, sovet davri, mustaqillik davri, madaniy meros, orkeistrovka, musiqa san’ati.

Аннотация: В данной статье кратко анализируются этапы формирования и развития оркестров народных инструментов в Узбекистане. Рассматривается деятельность первых ансамблей, процесс профессионализации оркестрового искусства в советский период, а также тенденции обновления в годы независимости. Также освещаются совершенствование состава инструментов, сочетание национальных и современных исполнительских стилей и роль оркестров в международных культурных связях. Результаты исследования показывают важное значение оркестров народных инструментов в развитии национальной музыкальной культуры.

Ключевые слова: оркестр народных инструментов, национальная музыка, оркестровое исполнительство, традиционные инструменты, профессиональная музыка, советский период, период независимости, культурное наследие, оркестровка, музыкальное искусство.

Annatation: This article briefly analyzes the stages of formation and development of folk instrument orchestras in Uzbekistan. It examines the activities of early ensembles, the professionalization of orchestral art during the Soviet period, and the trends of renewal in the years of independence. It also highlights the improvement of instrumental composition, the integration of national and modern performance styles, and the role of orchestras in international cultural relations. The results of the study demonstrate the important role of folk instrument orchestras in the development of national musical culture.

Keywords: folk instrument orchestra, national music, orchestral performance, traditional instruments, professional music, Soviet period, independence period, cultural heritage, orchestration, musical art.

Kirish

O'zbekiston xalq cholg'u orkestrlarining shakllanish tarixi milliy musiqa madaniyatining uzoq asrlik rivojlanish jarayoni bilan chambarchas bog'liqdir. Xalq orasida keng tarqalgan an'anaviy cholg'u ijrochiligi va ansambl madaniyati keyinchalik professional orkestr san'atining yuzaga kelishiga zamin yaratdi. XX asr boshlaridan boshlab milliy cholg'ularni jamoaviy ijro etish shakllari rivojlanib, xalq cholg'u orkestrlarining dastlabki namunalari vujudga kela boshladi. Ushbu jarayon o'zbek musiqa san'atining yangi bosqichga ko'tarilishida muhim ahamiyat kasb etdi.

O'rta Osiyo xalqlari hayotida tarixiy chegaralanish bosqichi taxminan bizning eramizgacha bo'lgan birinchi ming yillikdan boshlanadi. Bular o'troq dehqonlar (sug'diylar, baqtriyaliklar, xorazmiylar) hamda ko'chmanchi (saklar, massagetlar va boshqa) qabilalar edi. Ular haqidagi ma'lumotlar „Avesto“da ham uchraydi. Xalq poetik va musiqa san'atining boshlanishi o'sha davrlarga borib taqaladi. Xalq poetik va musiqa san'ati dastlab sinkretik holatda bo'lgani to'g'risida 'Avesto' kitobi va boshqa qadimgi yozma yodgorliklar, turmushi, ularning urf-odatlar, to'y-tomoshalarining elementlaridan

guvohlik beradi. Yuksak salohiyati yunon, rim va xitoy manbalarida ham yakdillik bilan e'tirof etilgan. Ayrim ilmiy qarashlarga ko'ra, Xorazm ko'hna zardo'shtiylik dinining muqaddas kitobi bo'lmish "Avesto" ning vatani hisoblanadi.[1]

XX asr boshlarida shakllangan dastlabki ansambl va cholg'u guruhlarida asosan milliy an'anaviy cholg'ular yetakchi o'rin tutgan. Ularning tarkibi ko'pincha **do'mbira (dutor), torli cholg'ular (g'ijjak, rubob), chang va ba'zan doira** kabi asboblardan iborat bo'lgan. Bu davrda ijro etish uslubi oddiy bo'lib, asosan xalq kuylari va maqom parchalarini jamoaviy tarzda ijro etish bilan cheklangan.

Ulug' o'zbek shoiri va mutafakkiri Alisher Navoiy (1441 – 1501) asarlarida ud, tanbur, chang, rubob, qo'biz, g'ijjak rud nay, surnay, karnay, daff (yoki doira) kabi o'rta asrlarda keng rasm bo'lgan cholg'ularning nomlari qayd etiladiki ularning ko'pi bizgacha deyarli o'zgarishsiz yetib kelgan. Bu cholg'ular o'z tuzilishi va ijrochilik uslublarga qarab uch turga bo'linadi.

1. Urib chalinadigan musiqa asboblari (doira, nog'ora, safoil, qo'shiq va boshqalar)
2. Puflab chalinadigan musiqa asboblari (nay, surnay, bulamon, qo'shnay, karnay)
3. Torli cholg'ular (qo'biz, g'ijjak, sato, tanbur, tor, dator, do'mbira, afg'on rubob, qashqar rubob, ud, chang va boshqalar) — Cholg'u" va ashula kuylariga jo'r qilib chalinadigan usullar. Yakka doirada (yoki ikki-uch doirada) chalinadigan, asosan raqslarga jo'r bo'ladigan usullar.

Sovet davrida O'zbekistonda xalq cholg'u orkestrlarining professionallashuvi musiqa madaniyatining davlat darajasida tizimlashtirilishi bilan bog'liq bo'ldi. Bu davrda havaskor ansamblar asta-sekin professional ijrochilik jamoalariga aylantirilib, ularning repertuari, ijro uslubi va tarkibi ilmiy-pedagogik asosda shakllantirildi.

Bu jarayonda konservatoriya va musiqa bilim yurtlarining ochilishi, shuningdek, milliy orkestrlar uchun maxsus repertuar yaratilishi muhim rol o'ynadi. Sovet davrida O'zbek xalq cholg'ulari orkestri kabi ijrochilik jamoalari shakllanib, milliy musiqa san'atining professional bosqichga ko'tarilishiga xizmat qildi.

1920–1930-yillardan boshlab, O'zbekistonda professional orkestrlar shakllana boshladi. 1936-yilda Toshkentda O'zbekiston Davlat Filarmoniyasi tashkil etildi. Shu

yillar davomida Toshkent konservatoriyasi (hozirgi O‘zbekiston Davlat Konservatoriyasi) faoliyat yurita boshladi va ko‘plab iste’dodli musiqachilarni tayyorladi. Bu davrda mashhur bastakorlar Mutal Burhonov, Tolib Sodiqov, Manas Leviev, Ashrafiy va boshqa ko‘plab san’atkorlar orkestr uchun mo‘ljallangan monumental asarlar yaratdilar. Ayniqsa, Usta Olim Komilov va Yunus Rajabiy milliy cholg‘u asboblari orkestrini rivojlantirishda katta hissa qo‘shdilar.

Bu orkestrlar asosan dutor, gijjak, doira kabi asboblari asosida shakllangan va o‘ziga xos milliy ohangni saqlab qolgan holda rivojlangan. Mustaqillik yillarida orkestr ijrochiligining rivojlanishi. 1991-yilda O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, milliy madaniyat va san’at rivojiga katta e’tibor qaratildi. Orkestr san’ati ham yangi bosqichga ko‘tarildi. O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi ko‘magida Davlat simfonik orkestri, Davlat kamer orkestri va Milliy cholg‘u asboblari orkestri o‘z faoliyatini yanada kengaytirdi. Shuningdek, viloyatlarda ham orkestrlar faoliyati kengaytirildi. Andijon, Farg‘ona, Samarqand, Buxoro, Xorazm kabi hududlarda orkestr jamoalari tashkil qilindi va ular respublika va xalqaro festivallarda faol ishtirok etmoqda.[2]

Shu davrda eng muhim voqealardan biri — O‘zbekiston davlat xalq cholg‘ulari orkestrining tashkil etilishi bo‘lib, u milliy cholg‘ular asosida professional orkestr ijrochiligini yo‘lga qo‘ygan yetakchi ijodiy jamoalardan biri hisoblanadi. Ushbu orkestr faoliyati natijasida xalq kuylarini qayta ishlash, zamonaviy aranjirovkalar yaratish va sahnaviy ijroni rivojlantirish imkoniyati kengaydi.

Davlat orkestrlarining tashkil etilishi natijasida musiqa ta’limi tizimi ham takomillashdi, professional ijrochilar yetishib chiqdi va milliy musiqa merosi ilmiy asosda sahnalashtirila boshlandi.

Xususan, orkestr tarkibida **g‘ijjak, rubob, tanbur, chang, doira va nog‘ora** kabi cholg‘ular asosiy o‘rin egalladi. Bu cholg‘ularning birgalikdagi uyg‘unligi orkestrda ko‘p ovoqli ijro, ritmik boylik va tembr rang-barangligini ta’minladi. Natijada xalq kuylari professional darajada qayta ishlanib, sahnaviy ijro shakliga moslashtirildi. Cholg‘u asboblarning umumiy ko‘rinishi, parda tuzilishi va tembr-akustik xususiyatlarining shakllanishi sozandalarning kasb-kor qurollarini o‘zlariga moslashtirish yo‘lidagi izlanish

va intilishlarining samarasidir. Cholgʻularda oʻrnashib qolgan parda (tovushqator)lar esa ijrochi va tinglovchilarning koʻp avlodlari tomonidan uzoq tajriba jarayonida saralangan amaliy tizim. Cholgʻu asboblari tabiiy ravishda muhimlashgan parda birliklarini musiqa madaniyati tarixi moddiy ifodasining oʻziga xos koʻrinishi ham deyish mumkin.[1]

Musiqashunoslik manbalarida qayd etilishicha, cholgʻu tarkibining kengayishi orkestr ijrochiligining badiiy imkoniyatlarini oshirib, milliy musiqa madaniyatining zamonaviy rivojiga muhim hissa qoʻshgan.

Xususan, **klarnet** kabi puflama cholgʻular va takomillashtirilgan **nay** turlari orkestr tarkibiga kiritilib, ular milliy kuylarning garmonik va melodik boyligini oshirishda muhim rol oʻynadi. Ushbu cholgʻularning qoʻllanilishi natijasida xalq cholgʻu orkestrlari Yevropa orkestr ijrochiligi tajribasiga yaqinlashdi, shu bilan birga milliy ijro uslubi ham saqlab qolindi.

Bugungi kunda orkestr ijrochiligining ahvoli-hozirgi kunda Oʻzbekistonda orkestr ijrochiligi yanada keng koʻlamda rivojlanmoqda. Yosh isteʼdodli musiqachilar, dirijyorlar va bastakorlar xalqaro tanlov va festivallarda ishtirok etib, yuksak natijalarga erishmoqdalar. Masalan, Oʻzbekiston Davlat Simfonik orkestri Italiya, Germaniya, Fransiya, Rossiya kabi davlatlarda konsertlar uyushtirgan. Oʻzbekistonda orkestr ijrochiligida zamonaviy tendensiyalar –jumladan, turli janrlar sintezi (klassik va zamonaviy pop musiqasi uygʻunligi) ham koʻzga tashlanmoqda. Bu esa yosh avlodning musiqaga boʻlgan qiziqishini yanada oshirmoqda. Mustaqillik davrida Oʻzbekistonda xalq cholgʻu orkestrlarining rivojlanishi yangi bosqichga koʻtarildi. Bu davrda milliy musiqa merosini tiklash, uni zamonaviy sahna talablari bilan uygʻunlashtirish hamda xalqaro miqyosga olib chiqish asosiy yoʻnalishlardan biriga aylandi.

Orkestr repertuarida milliy anʼanaviy kuylar bilan bir qatorda zamonaviy bastakorlar asarlari, simfonik-estrada yoʻnalishidagi ishlanmalar ham keng oʻrin egalladi. Bu esa xalq cholgʻu orkestrlarining badiiy imkoniyatlarini kengaytirib, ularni koʻp janrli ijrochilik darajasiga olib chiqdi.

Shuningdek, mustaqillik davrida ijrochilik maktabi yanada rivojlanib, yosh ijrochilarni tayyorlash tizimi mustahkamlandi. Konservatoriya va musiqa taʼlim

muassasalari orkestr ijrochiligiga ixtisoslashgan kadrlarni yetishtirishga alohida e'tibor qaratdi.

Natijada xalq cholg'u orkestrlari nafaqat milliy an'analarni saqlovchi, balki ularni zamonaviy talqinlarda rivojlantiruvchi ijodiy jamoalarga aylandi. Bu jarayon O'zbekiston musiqa san'atining xalqaro maydondagi nufuzini oshirishga ham xizmat qildi.

Mustaqillikdan so'ng milliy madaniyatga e'tibor kuchayishi natijasida xalq cholg'u orkestrlarida an'anaviy ijrochilik uslublariga qaytish jarayoni boshlandi. Bu jarayonda qadimiy kuylar, maqom ijrochiligi va xalq og'zaki ijodiga mansub asarlar qayta tiklanib, asl uslubga yaqin shaklda ijro etila boshlandi. Milliy cholg'ularning tabiiy tembrini saqlash va "sof milliy ovoz"ni tiklash asosiy maqsadlardan biri bo'ldi.

Shu bilan birga, orkestr ijrochiligida zamonaviy bastakorlik texnikalari ham keng qo'llanila boshlandi. Polifoniya, garmonik rivojlanish, tembr eksperimentlari va yangi aranjirovka usullari milliy cholg'ular bilan uyg'unlashtirildi. Natijada an'anaviy kuylar zamonaviy shaklda qayta ishlanib, sahnaviy jihatdan boyitilgan asarlar yaratildi. Bu jarayon orkestrlarning badiiy imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirdi.

Mustaqillik davrida xalq cholg'u orkestrlari xalqaro festival va gastrol safarlarida faol ishtirok eta boshladi. Bu orqali O'zbekistonning boy musiqiy merosi dunyo jamoatchiligiga keng tanishtirildi. Milliy orkestr ijrochiligi xorijiy sahnalarda o'zining o'ziga xosligi bilan ajralib turib, mamlakat madaniy diplomatiyasining muhim vositasiga aylandi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot O'zbekistonda xalq cholg'u orkestrlarining shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini tahlil qilish orqali ularning milliy musiqa madaniyatidagi o'rnini yoritdi. Dastlabki ansambllardan boshlangan jarayon sovet davrida professional orkestr ijrochiligi darajasiga ko'tarilgan bo'lib, mustaqillik yillarida esa yangi ijodiy yo'nalishlar bilan boyidi. Cholg'u tarkibining takomillashuvi hamda milliy va zamonaviy ijro uslublarining uyg'unlashuvi orkestr san'atining badiiy imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirdi. Umuman olganda, xalq cholg'u orkestrlari milliy musiqa merosini saqlash, rivojlantirish va xalqaro miqyosda targ'ib etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan asosiy adabiyotlar:

1. B.Madrimov O`ZBEK MUSIQA TARIXI (o`quv qo`llanma) Toshkent-2015
2. M.Dehtonova O`ZBEKISTONDA ORKESTR IJROCHILIGINING TARIXI VA BUGUNGI KUNI https://scientific-jl.com62-son_4-to'plam_May-2025
3. Karimova, M. O'zbek musiqiy madaniyati rivojlanishi. Toshkent, 2012.
4. Raxmatullayev, A. Orkestr san'ati asoslari. Toshkent, 2018
5. O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi nashrlari (2020–2024).
6. Botirova X.T. Theoretical fundamentals of development of people's instruments and performing arts in Uzbekistan // International Journal of Early Childhood Special Education // (INT-JECSE) DOI: 10.9756/INT-JECSE/V14I2.657 ISSN: 1308-5581 Vol 14, Issue 02 2022-P. 5841-5846.
7. Qodirov, A. O'zbek musiqa tarixi. Toshkent: "San'at", 2005.
8. Botirova X.T. In the practice of instrumental performance, students are taught to think independently and formation of features of creativity // Middle european scientific bulletin // ISSN 2694-9970 118 Middle European Scientific Bulletin, Volume 33. -P. 52-58.